

Original Research

Legal Developments of Divorce in Iran: Analysis of Laws and Implementation Challenges

Seyedeh Zeinab Sadat Mortazavi ¹, Sayyed Ali Jabbar Golbaghi Masouleh^{2*}

1 Student of Master’s Degree in Private Law, Department of Law, Ahrar Institute of Higher Education, Rasht, Iran.

2 Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Law, Faculty of Humanities, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran.

Article ID: ahrar-53274

<p>Received: February 25 , 2025</p> <p>Accepted: September 23 , 2025</p> <p>Available online: September 23 , 2025</p> <p>Keywords: Divorce, Family Protection Law, Legal Developments, Hardship and Difficulty, Implementation Challenges, Family Counselor, Wife’s Financial Rights</p> <p>Main Subjects: Civil Law</p>	<p>Abstract Divorce, as one of the major crises of adulthood, despite the governmental policies in Iran that are based on the principle of “minimal divorce” and the strengthening of the family foundation, has shown an increasing trend and has become one of the saddest social phenomena. The aim of this research is to examine the developments in legislation within the Iranian legal system (from the Civil Code to the Family Protection Law of 2012) and to identify the structural and executive challenges that have prevented the laws from effectively reducing the rate of separation and ensuring justice. This study adopts a descriptive-analytical method and relies on library research, including the examination of legal texts, the detailed records of the Islamic Consultative Assembly’s deliberations, judicial practices, and analyses of the Iranian legal system in the field of family law. The findings indicate that legal developments in Iran have sought to regulate men’s right to divorce and to facilitate women’s requests for divorce through the expansion of the grounds of hardship and difficulty (osr va haraj). Nevertheless, serious implementation challenges remain, such as interpretative ambiguities in distinguishing between the “certificate of non-reconciliation” and the “divorce decree,” the formalistic nature of mandatory counseling sessions, and delays in legal proceedings related to the proof of financial rights such as wage compensation for household services (ojrat al-mesl) and the discretionary gift (nahleh). Moreover, the transition into the era of modernity and the transformation of emotional expectations have deepened the gap between legal provisions and social realities. The results of this research show that the current policies for managing divorce in Iran are largely “reactive and remedial,” being implemented at a stage when the crisis has already reached its peak. To improve this process, it is necessary not only to standardize judicial procedures but also to focus on preventive education and the reform of contractual conditions within marriage contracts in order to prevent the parties from becoming entangled in prolonged judicial proceedings.</p>
---	---

*Corresponding Author: Sayyed Ali Jabbar Golbaghi Masouleh

Address: Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Law, Faculty of Humanities, Lahijan Branch, Islamic Azad University, Lahijan, Iran.

Email: SAJ.Golbaghi@iau.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

In its literal sense, “divorce” means to release or untie. In the legal system, this term refers to the dissolution of a marital relationship in a permanent marriage, which has profound effects on the financial, legal, and emotional status of the spouses and their children. In this study, the term “legal developments” refers to the trajectory of legislative changes in Iran, spanning from the early texts of the Civil Code to the post-revolutionary reforms and ultimately the enactment of the Family Protection Law in 2012. These laws have sought to strike a balance between traditional Islamic jurisprudence and the requirements of modern society. On the other hand, the category of “implementation challenges” relates to the deep gap between “the letter of the law” and actual practices in the courts. This is where abstract concepts such as “hardship,” “disobedience,” and “the best interest of the child” become entangled in judicial interpretations, prolonged proceedings, and structural obstacles, raising serious questions about the effectiveness of institutions like counseling and arbitration centers.

2. Theoretical Framework

The phenomenon of divorce is inherently a multi-factorial one; therefore, no single factor alone can bring it into existence. Rather, several factors intertwine and together form a complex network. This network is unique in itself. In other words, each divorce is unique, because it arises from a particular combination of factors related to the specific personalities of the spouses, their families, backgrounds, the manner of spouse selection, and the individual character traits and temperaments of each party. The legal system of divorce in Iran resembles a bridge whose foundations are built on the solid ground of traditional jurisprudence, while its deck and structure are placed under the heavy pressure of modern social changes. The implementation challenges are like deep cracks which, if not repaired through a reconsideration of practical procedures and the modernization of court structures, may cause the entire family structure to collapse when confronted with new crises.

3. Methodology

This research adopts a descriptive–analytical method and, through library-based studies, examines legal texts, the detailed records of parliamentary debates of the Islamic Consultative Assembly, judicial practices, and an analysis of Iran’s legal system in the field of family law.

4. Results & Discussion

Divorce laws in Iran are like a road equipped with warning signs such as counseling and arbitration, yet its driving force—the man’s discretionary right to divorce—and the obstacles along the way—most notably the difficulty of proving hardship—still cause the passengers, namely the family, to experience severe jolts on the path toward separation. Improving this route requires a reconsideration of the design of the entire vehicle, meaning a rebalancing of legal rights, rather than merely adding more warning signs. This research employs descriptive–analytical methods and a comparative approach, using content analysis of legislation enacted over recent decades and an examination of

the detailed parliamentary debates to identify implementation challenges, judicial practice, and legislative foundations. The findings indicate that although Iran's legal system has moved away from the absolute will of the man in divorce and has sought to support women's rights through the introduction of institutions such as remuneration for marital services and the expansion of the grounds of hardship, it still faces serious challenges. The difficulty of proving hardship and the divergence of judicial opinions due to ambiguity in its criteria have hindered the uniform administration of justice.

5. Conclusions & Suggestions

To improve the efficiency of the divorce legal system in Iran, a structural and preventive approach must replace a purely judicial and case-by-case perspective. One of the key areas of reform is the reconsideration of the institution of arbitration. Under the current conditions, arbitration is often conducted in a formalistic manner and typically by relatives of the spouses, which has caused it to lose its genuine function in resolving disputes. Professionalizing this institution and employing trained arbitrators with legal education and psychological certifications can transform the arbitration process into an effective mechanism for reconciliation and the reduction of family conflicts. Moreover, the targeted use of the capacity of contractual stipulations within the marriage contract, particularly in relation to the division of property, can ensure women's economic security after divorce and spare them from lengthy and exhausting financial litigation. In addition, the establishment of governmental support institutions for the transitional period following divorce, with a focus on financial assistance for divorced women and children, can play a significant role in reducing poverty, social harms, and the negative consequences arising from prolonged judicial proceedings.

تحولات حقوقی طلاق در ایران تحلیل قوانین؛ وچالش های اجرایی

سیده زینب سادات مرتضوی^۱، سید علی جبار گلباغی ماسوله^{۲*}

۱ دانشجوی کارشناس ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، موسسه آموزش عالی احرار، رشت، ایران.

۲ استادیار گروه فقه و حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.

کد مقاله: ahrar-53274

تاریخ دریافت:	چکیده
۷ اسفند ۱۴۰۳	طلاق به عنوان یکی از بحران های بزرگسالی علیرغم سیاست های حاکمیتی در ایران که بر مبنای «طلاق حداقلی» و تحکیم بنیان خانواده استوار است، روندی صعودی یافته و به یکی از غمناک ترین پدیده های اجتماعی تبدیل شده است هدف از این پژوهش واکاوی تحولات قانونگذاری در نظام حقوقی ایران (از قانون مدنی تا قانون حمایت خانواده ۱۳۹۱) و شناسایی چالش های ساختاری و اجرایی است که مانع از کارآمدی قوانین در کاهش نرخ جدایی و تامین عدالت شده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره گیری از مطالعات کتابخانه ای بررسی متون قانونی مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی رویه های قضایی و تحلیل نظام های حقوقی ایران در حوزه خانواده می باشد. یافته ها نشان می دهد که تحولات حقوقی در ایران برای ضابطه مند کردن حق طلاق مردان و تسهیل درخواست طلاق برای زنان از طریق توسعه مصادیق عسر و حرج بوده است. با این حال، چالش های اجرایی جدی نظیر ابهامات تفسیری در تمایز میان «گواهی عدم امکان سازش» و «حکم طلاق» صوری شدن جلسات مشاوره الزامی و اطلاع دادرسی در اثبات حقوق مالی (نظیر اجرت المثل و نخله) مشهود است همچنین، ورود به عصر مدرنیته و تغییر انتظارات عاطفی، شکاف میان مواد قانونی و واقعیت های اجتماعی را عمیق تر کرده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که سیاست های کنونی مدیریت طلاق در ایران عمدتاً جنبه «پسینی و ترمیمی» داشته و در مرحله ای اعمال می شوند که بحران به اوج رسیده است. برای بهبود این فرآیند، ضرورت دارد علاوه بر استاندارد سازی رویه های قضایی، برآموزش پیشگیرانه و اصلاح شروط ضمن عقد تمرکز شود تا از سرگردانی طرفین در محاکم جلوگیری شود.
تاریخ پذیرش:	
۱ مهر ۱۴۰۴	
تاریخ انتشار:	
۱ مهر ۱۴۰۴	
کلیدواژه ها:	
طلاق قانون حمایت خانواده تحولات حقوقی عسر و حرج چالش های اجرایی مشاور خانواده حقوق مالی زوجه	
موضوعی:	
حقوق مدنی	

نویسنده مسئول: سید علی جبار گلباغی ماسوله

آدرس: استادیار گروه فقه و حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.

ایمیل: SAJ.Golbaghi@iau.ac.ir

۱- مقدمه

تحولات حقوقی و چالش های اجرایی طلاق در لغت به معنای گشودن و رها کردن است در نظام حقوقی، این واژه به معنای انحلال رابطه زناشویی در عقد دائم تعبیر می شود که آثاری بنیادین بر وضعیت مالی، حقوقی و عاطفی زوجین و فرزندان می گذارد. اصطلاح «تحولات حقوقی» در این پژوهش، ناظر بر سیر تغییرات قانون گذاری در ایران، از متون اولیه قانون مدنی تا تحولات پس از انقلاب و در نهایت تصویب قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱؛ می باشد.

قوانینی که تلاش کرده اند میان احکام سنتی فقهی و مقتضیات دنیای مدرن توازن برقرار کنند، از سوی دیگر مقوله «چالش های اجرایی» به شکاف عمیق میان «متن قانون» و «رویه های عملی» در محاکم اشاره دارد. جایی که مفاهیم انتزاعی مانند «عسر و حرج»، «نشوز» و «مصلحت کودک» در پیچ و خم تفاسیر قضات، اطاله دادرسی و موانع ساختاری گرفتاری می شوند و کارآمدی نهاد هایی چون مراکز مشاوره و داوری با پرسش های جدی روبه رو می کنند.

این پژوهش بر آن است تا نشان دهد چگونه این تحولات حقوقی در مقام اجرا با بن بست های عملی مواجه شده اند. خانواده در نظام حقوقی و فرهنگی ایران، واحدی بنیادی است که بنای آن بر الفت، همدلی و تحکیم استوار شده است با این حال جوامع امروزی تحت تاثیر فرایند نوسازی و گذار از سنت مدرنیته، با تغییرات شگرفی در کارکرد خانواده روبه رو شده اند. طبق نظریات جامعه شناختی، خانواده از یک واحد اقتصادی تولید محور به بستری برای ارضای شخصی و صمیمیت عاطفی تبدیل شده است این تغییر ماهیت، باعث شده است که در صورت عدم تحقق رضایت شخصی، زوجین به سرعت به سمت فروپاشی کانون خانواده سوق یابند. طلاق از مهم ترین پدیده های حیات انسانی تلقی می کنند این پدیده دارای اضلاعی به تعداد تمامی جوانب و اضلاع جامعه انسانی است.

پدیده طلاق پدیده ای است دقیقاً چند عاملی بدینسان هرگز یک عامل به تنهایی نمی تواند موجبات پیدایی آن را فراهم کند چند یا چندین عامل بهم می پیوندند و باهم شبکه ای پیچیده فراهم می آورند.

این شبکه در نوع خود منحصر به فرد است. به بیان دیگر هر طلاق در نوع خود بینظیر است. زیرا یک زن و شوهر با توجه به شخصیت های خاص هر یک از آنان، خانواده، منشاء، نوع همسرگزینی، منش، خلق و خوی هر یک، رلبطه خاص منحصر به فرد از عوامل صورت می پذیرد.

نظام حقوقی طلاق در ایران مانند پلی است که پایه های آن در زمین استوار فقه سنتی بنا شده، اما عرشه و بدنه آن تحت فشار ترافیک سنگین تغییرات اجتماعی مدرن قرارداد؛ چالش های اجرایی همان ترک عمیقی هستند که اگر با بازنگری در رویه های عملی و نوسازی ساختار دادگاه ها ترمیم نشوند، ممکن است کل سازه خانواده را در مواجهه با بحران های نوین دچار فروپاشی کنند. از آنجا که طرح مشکل، مقدمه تدبیر در رفع مشکل است، لذا در این مقاله ضمن روشن نمودن ابهامات موجود در قانون «تعیین مدت اعتبار گواهی عدم امکان سازش در زمان طلاق» و ذکر رویه های عملی به چاره اندیشی برخاسته و با طرح مشکلات اجرایی، به ضرورت تسریع در رفع ابهام ها پرداخته است. قانون جدید طلاق (از جمله تسهیل حق طلاق برای زنان در موارد عسر و حرج و طلاق توفیقی) چه تحولاتی نسبت به قوانین پیشین ایجاد کرده و چگونه حقوق مالی زوجین را تعدیل می کند؟ چالش های اصلی اجرای قوانین طلاق در ایران، مانند طولانی شدن دادرسی، تراکم پرونده ها، مشکلات اثبات عسر و حرج، و تعارضات فقهی-حقوقی با چه موانعی رو به رو است و راهکارهای پیشنهادی برای رفع آن ها چیست؟

۲- پیشینه

-آقای مهدی بهمنی، با عنوان بررسی طلاق و آثار و پیامد های آن در همایش ملی تحقیقات میان رشته ای در مدیریت و علوم انسانی در سال ۱۴۰۱ چاپ شده است؛ این پژوهش به بررسی طلاق به عنوان یکی از بحران های بزرگسالی می پردازد که زنان و مردان را با سرعت های متفاوت درگیر می کند. نویسنده بر این باور است که تغییرات شخصی زوجین در طول زمان باعث می شود آن ها دیگر همان افرادی نباشند که در زمان ازدواج بوده اند.

-خانم عایشه، با عنوان بررسی علل و نتایج طلاق در نشریه ی اونق نشریه حبل المتین در سال ۱۴۰۲ چاپ شده این مقاله با رویکردی مدیریتی و اجتماعی، طلاق را به عنوان غمناک ترین پدیده اجتماعی بررسی می کند که ریشه در تحولات فرهنگی و زیستی دارد. نویسنده علل طلاق را به سه دسته فردی، خانوادگی و اجتماعی تقسیم کرده و مواردی چون فقر و بیکاری و عدم تناسب سنی را تحلیل می کند.

-خانم ماندانا یاسمی فر، با عنوان بررسی مبانی طلاق در حقوق ایران در نشریه فقه، حقوق و علوم جزا در سال ۱۳۹۸ چاپ شده است این منبع بر جنبه های حقوقی طلاق در ایران تمرکز دارد و بیان می کند که طلاق در لغت به معنای گشودن گره و رها کردن است طبق این پژوهش در حقوق ایران اختیار طلاق عمدتاً در دست مرد است.

-خانم لیلا اسدی، با عنوان نقد قوانین و رویه قضایی در اجرای طلاق در نشریه مطالعات راهبردی زنان در سال ۱۳۸۸ چاپ نمودند در این مقاله اصطلاح «گواهی عدم امکان سازش» برای اولین بار با تصویب قانون حمایت خانواده وارد نظام حقوقی ایران شد مدت اعتبار گواهی عدم امکان سازش سه ماه از تاریخ صدور تعیین شده است و اگر در این مدت به دفترخانه تسلیم نشود از درجه اعتبار ساقط می گردد. سیر تحول قوانین نشان دهنده ی حرکت از اختیارات مطلق و بدون زمان مرد به سمت نظارت بیشتر قضایی، تعیین مهلت های قانونی برای اعتبار آراء و صیانت از حقوق مالی زوجه در فرآیند طلاق است

-آقای مهدی رضایی، با عنوان نقد قوانین و رویه قضایی در اجرای طلاق در نشریه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری در سال ۱۴۰۲ چاپ نمودند این پژوهش به مقایسه مبانی قانونی و رویه های قضایی طلاق در دو کشور ایران و ایالات متحده می پردازد نویسنده چالش های اجرای

احکام در هر دو نظام را بررسی می کند. این تحقیق بر پایه چند نظریه حقوقی بنا شده است نظریه حقوق طبیعی، نظریه حقوق مدنی، نظریه حقوق تطبیقی، در ایران پیشینه قوانین بر تلاقی اصول شرعی (فقه امامیه) و قوانین مدنی استوار است این قوانین در تلاش بوده اند تا میان احکام فقهی قرون گذشته و نیاز های حقوقی معاصر همگرایی ایجاد کنند.

خانم لیلا اسدی، در مقاله ای با عنوان نقد قوانین و رویه قضایی در اجرای طلاق در نشریه مطالعات راهبردی زنان که چاپ نمودند این منبع به واکاوی قوانین مصوب در مورد حقوق مالی زنان در هنگام طلاق می پردازد نویسنده تاکید «اجرت المثل زوجیت» و «نحله» برای جبران زحمات زن در طول زندگی مشترک دارد.

سیاست های کاهش طلاق در کشور توسط اکرم باجالن و همکاران مجموعه مقالات گزارش های کارشناسی؛ مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی نگارش شده است. نویسندگان بر این باورند که سیاست های کلی نظام بر طلاق حداقلی استوار است و اقداماتی چون ایجاد دادگاه ها تخصصی خانواده و الزام به مشاوره قبل طلاق در همین راستا ایجاد شده است.

صفوی سید و همکاران در مقاله ای با عنوان نقد قوانین و رویه قضایی در اجرای طلاق مقاله ای در نشریه مطالعات حقوق در سال ۱۳۹۵ چاپ نمودند در این مقاله به مطالعه تطبیقی بر بررسی تفاوت های ماهوی طلاق و حضانت در حقوق ایران و کانادا می پردازد. نویسنده بخش مهمی از این بحث را به حقوق خصوصی بین الملل و مشکل اتباع ایرانی در خارج از کشور باز می گردد در نظام حقوقی ایران، طلاق و حضانت تابعه «قانون متبوع دولت» (تابعیت است) در حالی که در کشورهایی مانند آمریکا و کانادا، این مسائل تابعه «قانون اقامتگاه» است این تفاوت مبانی منجر به پدیده ای به نام احاله در دعاوی بین المللی می شود که محاکم را با چالش تعیین قانون حاکم مواجه کرده است.

خانم اسدی در مقاله ای با عنوان نقد قوانین و رویه قضایی در اجرای طلاق در نشریه مطالعات راهبردی زنان در سال ۱۳۸۹ چاپ نمودند در این پژوهش نویسنده تفکیک ماهوی در «حکم طلاق» و «گواهی عدم امکان سازش» بیان نموده است. تصمیمات نهایی دادگاه در پایان دادرسی طلاق، نوعی «تصمیم قضایی» محسوب می شوند که طبق قانون آیین دادرسی مدنی، عمدتاً در دو قالب «قرار» یا «حکم» صادر می شوند. پیشینه تصمیمات نهایی طلاق نشان دهنده گذار از اراده مطلق یک جانبه به سمت نظارت دقیق قضایی تفکیک میان «حکم» و «گواهی» و تعیین ضمانت اجراهای زمانی برای اعتبار این تصمیمات است.

قاسمیان فرد و همکاران در مقاله ای با عنوان نقد قوانین و رویه قضایی در اجرای طلاق در نشریه رهیافت انقلاب اسلامی در سال ۱۴۰۲ چاپ شده است، در این پژوهش نویسندگان به عوامل و ریشه های بنیادین طلاق و علل آن پرداختند و آن را به چند دسته تقسیم بندی نمودند از جمله عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، فردی و روانشناختی و تغییر سبک زندگی و در خصوص رویکرد فقهی و حقوقی طلاق را به انواع طلاق بائن و رجعی تقسیم نمودند.

۳- کلیات و مفاهیم

۳-۱- طلاق

در لغت به معنای گشودن گره و رها کردن است و در اصطلاح حقوقی به معنای انحلال رابطه زوجیت در ازدواج دائم می باشد. در اصطلاح شرعی، طلاق عبارت است از زائل نمودن قید و پیوند نکاح با صیغه مخصوص. فی الواقع طلاق به معنای انحلال عقد ازدواج دائم با صیغه مخصوص و رعایت تشریفات مقرر قانونی می باشد. از منظر قانونی ماهیت حقوقی، در قانون مدنی و هم چنین شرع مقدس اسلام، طلاق یک ایقاع است که از سوی مرد یا نماینده قانونی او انجام می پذیرد.

۳-۲-۱ ایقاع

طلاق در حقوق ایران ماهیتاً یک ایقاع است؛ یعنی عمل حقوقی یک جانبه ای که تنها با اراده مرد یا نماینده او واقع می شود و برخلاف عقد نیازی به توافق دوطرفه در لحظه وقوع عقد ندارد. به عبارت دیگر، ایقاع عملی است که تنها با اراده یک طرف بدون نیاز به هم کنشی با طرف دیگر اثر قانونی پیدا می کند. نمونه های رایج ایقاع شامل: فسخ، وصیت، و بخشش هستند.

۳-۳-۱ عسر و حرج

کلمات عسر و حرج واژه ای عربی است که در زبان فارسی به معنای قرار گرفتن در مشقت، سختی و تنگنا می باشد. به معنای دیگر یعنی اگر کارها و امورات شخص در زندگی به صورت معمول ادامه پیدا نکند باعث ایجاد سختی خواهد شد. وضعیتی که در آن ادامه زندگی زناشویی برای زوجه با مشقت فراوان همراه شده و تحمل آن مشکل باشد. در این صورت دادگاه می تواند زوج را به طلاق اجبار کند. در دادگاه های خانواده از این کلمه استفاده زیادی می شود که از جمله آن در مورد طلاق زوجین می باشد.

۳-۴-۱ حضانت

حضانت در معنای عربی آن به پروردان اشاره دارد و از آن مفهومی مانند نگهداری، پروردن، شخصی یا چیزی، استنباط می شود. به معنای نگهداری، پروردن، تربیت، و حمایت عاطفی و جسمی از شخصی و مراقبت از طفل است که هم حق و هم تکلیف والدین تلقی می شود.

۳-۵-۱ نفقه

نفقه از واژگان به کار رفته در فقه، به معنای مالی که هزینه خانواده می شود. نفقه از اسم انفاق است و برآنچه از مال که انسان بر اهل و عیال خود انفاق می کند. نفقه طبق ماده ۱۱۰۷ تأمین هزینه های زندگی (خوراک، پوشاک، مسکن) که در طول زوجیت بر عهده مرد است و در برخی موارد پس از طلاق (در ایام عده یا برای فرزندان) نیز استمرار می یابد. ملائت و توانایی اقتصادی مرد یا وضعیت خانواده پدري زن، ملاکی برای تعیین میزان نفقه نیست.

۳-۶-۱ داوری

فرآیندی که در آن دادگاه برای ایجاد صلح و سازش، موضوع را به افرادی که از بستگان زوجین یا متخصصان ارجاع میدهد تا از فروپاشی خانواده جلوگیری کنند. به عبارت دیگر قضاوتی قراردادی است که براساس اصول حقوقی و قوانین موجد حق و تکلیف، با تراضی طرفین به جای دادگاه ها به شخص یا اشخاص مورد قبول خود مراجعه و رای و نظر ایشان را پذیرا و قاطع دعوا محسوب می کنند.

۳-۷- اجرت المثل

اجرت المثل روش پیش بینی قانونگذار برای جبران خسارت است در جایی که میزان و روش آن عقد و توافقی نشده باشد یا توافق معتبر نباشد. مبلغی که زن بابت کارهایی که شرعا بر عهده او نبوده و در منزل مشترک به دستور زوج و بدو قصد تبرع (رایگان) انجام داده، دریافت می کند.

۳-۸- نشوز

عدم تمکین یا نافرمانی هر یک از زوجین از وظایف واجب زناشویی که می تواند زمینه ساز اختلافات حقوقی و طلاق گردد. اگر چه معمولاً نشوز فقط به نافرمانی زن از طریق عدم تمکین به شوهر اشاره دارد اما نافرمانی شوهر نیز در نوشته های فقهی نشوز نامیده می شود هر چند اصطلاح تمکین در مورد شوهر استفاده نمی شود.

۳-۹- طلاق توافقی

نوعی از طلاق که در آن زوجین بر سرتامی مسائل مالی (مانند مهریه و نفقه) و غیرمالی (مانند حضانت فرزندان) به تفاهم می رسند. در سال های اخیر، سیاستگذاری در ایران به سمت اجباری کردن ارجاع به مراکز مشاوره پیش از ثبت انواع طلاق حرکت کرده است تا از جدایی شتاب زده جلوگیری شود.

۳-۱۰- مصلحت کودک

کودک موجودی است که قادر به حفظ و صیانت از خود نیست و در انجام امور خود ناتوان است. بنابراین برای حفظ مصالح عالییه و تامین نیاز های ضرورت های نیازمند کسی است که امور او را به وجه احسن اداره نماید. «ولی اگر چه دلسوز ترین شخص نسبت به کودک است، اقدامات وی مقید به رعایت مصلحت شده است. طبق این مفهوم قاضی فارغ از تمایلات والدین، تصمیمی اتخاذ می کند که بیشترین نفع را برای سلامت جسمی، روانی و رشد اجتماعی کودک داشته باشد.

۴- ماهیت و انواع طلاق در نظام های حقوقی

بررسی ها نشان می دهد که طلاق در ایران بر مبنای فقه اسلامی استوار است و اساساً اختیاری است که در دست مرد قرار دارد. در مقابل، در نظام های حقوقی مانند کانادا، طلاق یک حکم قضایی است که توسط دادگاه صادر می شود و زن و مرد در درخواست آن از موقعیت مساوی برخوردارند.

۵- مبانی قانونی و حقوق زنان در ایران

طبق قوانین ایران، مرد می تواند هر زمان که بخواهد برای طلاق اقدام کند، اما این حق با محدودیت های شکلی (مانند لزوم مراجعه به دادگاه و ارجاع داوری) همراه شده است. برای زنان، طلاق عمدتاً از طریق اثبات عسر و حرج (مانند اعتیاد زوج، ترک زندگی، ضرب و شتم) یا استفاده از شروط ضمن عقد (وکالت در طلاق) امکانپذیر است البته اثبات عسر و حرج برای زنان فرآیندی دشوار، زمان بر و هزینه بر است.

۶- آثار و پیامدهای اجتماعی طلاق

طلاق آثار و پیامدهای اجتماعی گسترده ای به همراه دارد که از جمله آن می توان به بروز اختلافات عاطفی، افسردگی و کاهش اعتماد به نفس در میان اعضای خانواده، به ویژه کودکان، اشاره کرد. این پدیده اغلب موجب افت تحصیلی و گرایش به انزوای اجتماعی می شود، زیرا افراد با بی ثباتی روانی و کاهش حمایت خانوادگی مواجه می شوند. افزون بر این، فقدان محیط خانوادگی پایدار می تواند زمینه ساز افزایش بزهکاری و رفتارهای ناهنجار در آینده گردد و پیامدهای بلندمدتی برای جامعه ایجاد کند.

۷- راهکارهایی برای کاهش آسیب های طلاق

کاهش آسیب های طلاق مستلزم به کارگیری مجموعه ای از راهکارهای حقوقی، اجتماعی و فرهنگی است. یکی از مهم ترین این راهکارها، استفاده آگاهانه از شروط ضمن عقد است که می تواند تعادل حقوقی میان زوجین را تقویت کرده و از بروز اختلافات شدید جلوگیری کند. تقویت نهادهای داوری و میانجی گری خانوادگی نیز با حل مسالمت آمیز اختلافات، نقش مؤثری در پیشگیری از طلاق یا کاهش آثار منفی آن دارد. علاوه بر این، حمایت های دولتی در حوزه های اقتصادی، روانی و اجتماعی برای افراد مطلقه ضروری است. در نهایت، آموزش های پیش از ازدواج و حین زندگی مشترک می تواند آگاهی زوجین را افزایش داده و زمینه تصمیم گیری های منطقی تر و پایدارتر را فراهم سازد.

۸- تحول ماهیت طلاق از ایقاع فقهی تا فرآیند قضایی در حقوق ایران و مقایسه آن با نظام های غربی

طلاق در نظام حقوقی ایران، متأثر از فقه امامیه، ماهیتاً یک «ایقاع» (عمل حقوقی یک جانبه) است. که اراده مرد در وقوع آن نقش محوری دارد. براساس قانون مدنی سال ۱۳۱۴، مرد حق مطلق برای طلاق داشت، اما تحولات بعدی این حق را منوط به نظارت قضایی کرد در مقابل در

نظام های حقوقی غربی مانند کانادا، طلاق یک حکم قضایی است که زن و مرد در درخواست آن موقعیت برابری دارند. در ایالات متحده نیز تحول بزرگی در دهه ۱۹۷۰ رخ داد و مفهوم «طلاق بدون تقصیر» جایگزین سیستم های سنتی شد؛ به این معنا که برای انحلال نکاح، لزومی به اثبات خطای طرف مقابل نیست و صرف «شکست غیرقابل ترمیم ازدواج» کفایت می کند. سیر تحول تقنینی در ایران از اراده مطلق تا ضابطه مند کردن قضایی بدین صورت می باشد که قانونگذاری ایران در طول دهه ها تلاش کرده است فرآیند طلاق را از یک اقدام شخصی به یک فرآیند پیچیده قضایی تبدیل کند تا از جدایی های شتاب زنده جلوگیری کند.

۹- تشکیل دادگاه های مدنی خاص و خانواده

تشکیل دادگاه های مدنی خاص و دادگاه های خانواده گامی مهم در تخصصی کردن رسیدگی به دعاوی خانوادگی در نظام حقوقی ایران به شمار می آید. این روند از سال ۱۳۵۸ آغاز شد و هدف اصلی آن ایجاد مرجعی تخصصی و مستقل از محاکم کیفری برای رسیدگی به اختلافات خانوادگی بود. با تفکیک دعاوی خانواده از سایر دعاوی، امکان بررسی دقیق تر مسائل عاطفی، اجتماعی و حقوقی مرتبط با خانواده فراهم شد. این دادگاه ها با بهره گیری از قضات متخصص و رویه های متناسب، تلاش کردند از تشدید اختلافات جلوگیری کرده و با رویکردی حمایتی تر، به حفظ بنیان خانواده و کاهش آثار منفی تعارضات خانوادگی کمک کنند.

۱۰- اصلاح ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی

اصلاح ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی یکی از مهم ترین تحولات در نظام حقوق خانواده ایران محسوب می شود. این ماده در متن اولیه خود که از تصویب قانون مدنی در سال ۱۳۱۴ باقی مانده بود، اختیار مطلق طلاق را به مرد اعطا می کرد، بدون آنکه نیازی به ذکر دلیل یا نظارت قانونی وجود داشته باشد. چنین وضعیتی از دیدگاه عدالت جنسیتی، انتقادات بسیاری را برانگیخته بود، زیرا زنان در وضعیت حقوقی نابرابر قرار داشتند. در سال ۱۳۸۱، این ماده اصلاح شد تا طلاق نیز همانند سایر نهادهای حقوقی مشمول نظارت قضایی گردد. بر اساس اصلاحیه جدید، مرد برای اجرای طلاق باید از طریق دادگاه خانواده اقدام کرده و پس از انجام مراحل قانونی و جلب نظر دادگاه، گواهی عدم امکان سازش دریافت کند. این تغییر رویکرد موجب شد طلاق از یک عمل صرفاً شخصی و ارادی به فرآیندی حقوقی و قضایی تبدیل شود که ضمن حفظ اختیار مرد، از حقوق و کرامت زن نیز حمایت نموده و از طلاق های عجولانه جلوگیری کند.

۱۱- توسعه حقوق مالی زوجه

توسعه حقوق مالی زوجه در حقوق ایران، به ویژه از دهه های اخیر، یکی از گام های مهم قانون گذار برای تحقق عدالت اقتصادی در روابط خانوادگی به شمار می آید. قانون گذار با ابداع نهادهایی مانند «اجرت المثل ایام زوجیت» و «نحله» کوشیده است تا بخشی از زحمات و خدمات زنان در طول زندگی مشترک را که غالباً بدون مزد انجام می شود، جبران کند. «اجرت المثل» در واقع پاداش مالی است که به زن بابت کارهایی که به دستور یا خواست شوهر و بدون قصد تبرع انجام داده تعلق می گیرد، در حالی که «نحله» نوعی بخشش مالی اجباری است که دادگاه در صورت عدم امکان تعیین اجرت المثل، به طور عادلانه تعیین می کند. این دو نهاد موجب شده اند تا هنگام طلاق، زن از پشتوانه اقتصادی

نسبی برخوردار گردد و آثار نابرابری مالی ناشی از نقش‌های سنتی خانوادگی کاهش یابد. بدین ترتیب، توسعه حقوق مالی زوجه گامی مؤثر در جهت حفظ کرامت زن و تحقق عدالت در فروپاشی زندگی مشترک محسوب می‌شود.

۱۲- چالش‌های اثبات عسر و حرج و نابرابری در فرآیند دادرسی

یکی از مهم‌ترین چالش‌های حقوقی زنان در فرآیند طلاق در ایران، دشواری اثبات «عسر و حرج» و نابرابری ساختاری در دادرسی است. در مواردی که مرد با طلاق موافقت نمی‌کند، اثبات عسر و حرج عملاً اصلی‌ترین و گاه تنها راه زن برای رهایی از علقه زوجیت محسوب می‌شود. عسر و حرج به وضعیتی اطلاق می‌شود که ادامه زندگی مشترک برای زن با مشقت شدید و غیرقابل تحمل همراه باشد، اما اثبات این وضعیت در عمل با موانع جدی مواجه است. زنان غالباً ناچارند ادله‌ای چون شهادت شهود، گزارش پزشکی قانونی، یا احکام کیفری پیشین را ارائه دهند که فراهم‌سازی آن‌ها زمان‌بر و پرهزینه است. افزون بر این، برداشت‌های متفاوت قضات از مصادیق عسر و حرج موجب صدور آرای غیرهمسان می‌شود. این نابرابری در فرآیند دادرسی، ضمن اطلاع رسیدگی، فشار روانی و اجتماعی مضاعفی بر زنان تحمیل کرده و دستیابی به عدالت را با چالش جدی روبه‌رو می‌سازد.

۱۳-۱- چالش اثباتی

در نظام حقوقی ایران، بر پایه قاعده فقهی و حقوقی «البینه علی‌المدعی»، مسئولیت اثبات دعوا بر عهده خواهان، یعنی زوجه، قرار دارد. این چالش اثباتی در دعاوی طلاق مبتنی بر عسر و حرج، به‌ویژه در مواردی مانند ضرب و شتم، اعتیاد و ترک زندگی، به یکی از موانع جدی دسترسی زنان به عدالت تبدیل شده است. خشونت خانگی معمولاً در فضای خصوصی رخ می‌دهد و در بسیاری از موارد شاهد مستقیمی وجود ندارد، از این‌رو زن ناچار است با مراجعه‌های مکرر به پزشکی قانونی و طرح دعاوی کیفری، ادله لازم را فراهم کند؛ فرآیندی که زمان‌بر و فرساینده است. در موضوع اعتیاد نیز صرف اثبات مصرف مواد کفایت نمی‌کند و زوجه باید مضر بودن اعتیاد و تأثیر آن بر بنیان خانواده را اثبات نماید؛ امری که با توجه به امکان پنهان‌کاری یا ترک موقت مصرف، دشوار است. همچنین در ترک زندگی، اثبات غیبت زوج از طریق استشهادیه یا گزارش‌های انتظامی با مشکلات عملی فراوانی همراه است. این وضعیت، دادرسی را طولانی کرده و زنان را در بلا تکلیفی حقوقی قرار می‌دهد.

۱۳-۲- ابهام در مصادیق

یکی از چالش‌های اساسی در اعمال ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی، ابهام در مصادیق عسر و حرج و وابستگی شدید آن به تشخیص قضایی است. هرچند در سال ۱۳۷۹ با اصلاح این ماده، برخی مصادیق عسر و حرج مانند ترک زندگی، اعتیاد مضر، سوءرفتار مستمر و ابتلا به بیماری‌های صعب‌العلاج به‌صورت تمثیلی احصا شد، اما قانون‌گذار همچنان تشخیص نهایی «مشقت غیرقابل تحمل» را به قاضی واگذار کرده است. این امر سبب شده است که برداشت‌های شخصی، نگرش‌های فقهی متفاوت و شرایط اجتماعی محل خدمت قاضی، نقش تعیین‌کننده‌ای در صدور رأی ایفا کند. در نتیجه، در پرونده‌هایی با شرایط مشابه، آرای متفاوت و حتی متعارض صادر می‌شود. این عدم وحدت رویه، پیش‌بینی‌پذیری

تصمیمات قضایی را کاهش داده و امنیت حقوقی زنان را با تردید مواجه می‌سازد. از سوی دیگر، ابهام در معیارهای سنجش مشقت غیرقابل تحمل، بار اثباتی سنگین‌تری بر دوش زوجه قرار داده و فرآیند دادرسی را طولانی و فرساینده می‌کند.

۱۳-۳- چالش‌های اجرایی در تقسیم اموال، نفقه و حضانت

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که در اجرای احکام مالی و غیرمالی؛ تقسیم اموال در ایران تنها در صورت شرط ضمن عقد میسر است که در عمل با دشواری‌هایی روبه‌رو است و در خصوص نفقه نیز نفقه پس از طلاق محدود به ایام عده است، مگر در مورد فرزندان و در خصوص حضانت نیز در ایران سن کودک همچنان معیار اصلی (هفت سالگی برای مادر) است. این وضعیت باعث شده زنان گاهی از «مهریه» به عنوان اهرمی برای جلب رضایت مرد به طلاق توافقی استفاده کنند. قانون حمایت خانواده مصوب سال ۱۳۹۱ ارجاع به مراکز مشاوره را در طلاق‌های توافقی اجباری کرد. نهاد داوری (حکمت) که ریشه قرآنی دارد، در حقوق ایران گاه به یک تشریفات اداری تبدیل شده است؛ زیرا داوران تعیین شده توسط دادگاه ممکن است دلسوزی یا تخصص کافی برای اصلاح ذات‌البین نداشته باشند. و در خصوص مشاوره‌های پسینی مشاوره‌هایی که در آستانه جدایی انجام می‌شوند، اغلب زمانی رخ می‌دهند که تنش به بالاترین سطح رسیده و احتمال بازگشت به حداقل رسیده است. «تحولات تقنینی در ایران با وجود حرکت به سمت ضابطه‌مند کردن حق طلاق مرد و تسهیل راهکارهای حمایتی برای زن به دلیل غلبه نگاه سنتی در تفسیر قضایی و فقدان نهاد‌های اجرایی حمایتی هنوز نتوانسته است به توازن حقوقی و کاهش آسیب‌های اجتماعی طلاق دست یابد.» اگر چه قوانین اصلاح شده اند اما اثبات عسر و حرج همچنان باری سنگین بر دوش زنان استهمچنین سیاست‌های کاهش طلاق (مانند مشاوره اجباری) به دلیل «پسینی بودن» (اجرا در مرحله بحران) کارایی کامل ندارند.

۱۴- نتیجه گیری

قوانین طلاق در ایران مانند جاده ای است که با تابلوهای هشدار دهنده (مشاوره و داوری) مجهز شده، اما موتور محرک آن (حق ارادی مرد) و موانع مسیرش (اثبات دشوار عسر و حرج) همچنان باعث می شود که سرنشینان (خانواده) با تکان های شدیدی به مقصد جدایی برسند؛ بهبود این مسیر ناگزیر بازنگری در طراحی کل وسیله نقلیه (توازن حقوقی) است، نه فقط افزودن تابلوهای بیشتر. این پژوهش با استفاده از روش های توصیفی-تحلیلی و مطالعه تطبیقی، تحلیل محتوای قوانین مصوب چند دهه اخیر و بررسی مشروح مذاکرات مجلس برای شناسایی چالش های اجرایی، رویه قضایی و مبانی تقنینی مورد بهره برداری قرار گرفت. نتایج حاصل از این بررسی ها نشان می دهد که نظام حقوقی ایران اگر چه از اراده مطلق مرد در طلاق فاصله گرفته و با ابداع تاسیساتی چون «اجرت المثل» و توسعه مصادیق «عسر و حرج» سعی در حمایت از حقوق زنان داشته، اما همچنان با چالش های جدی روبه رو است. اثبات عسر و حرج تشتت آراء در تفاسیر قضایی به دلیل ابهام در مصادیق، مانع از اجرای یکنواخت عدالت شده است. همچنین بررسی ها نشان داده که سیاست های ارجاع اجباری به مشاوره به دلیل «پسینی» بودن و اجرا در اوج بحران، کارایی لازم را در انصراف زوجین از طلاق ندارد. برای رفع این مشکلات و کاهش آسیب های اجتماعی، همانطور که در صفحات فوق اشاره شد: ۱. رویکرد سیاست گذاری از مشاوره زمان بحران به سمت آموزش های پیشینی و مهارت آموزی در سال های اولیه ازدواج تغییر یابد. ۲. نهاد های داوری تخصصی شده و به جای ارجاع تشریفاتی به بستگان، از داوران حرفه ای و روان شناس استفاده شود. ۳. ظرفیت شروط ضمن عقد برای برقراری توازن حقوقی و تضمین امنیت مالی زن پس از طلاق تقویت گردد. ۴. دولت موظف به ایجاد سازمان های حمایتی برای دوران گذار پس از جدایی شود تا از سقوط اقتصادی و انحرافات اجتماعی زنان و کودکان آسیب دیده جلوگیری کند. خانواده سنگ بنای اجتماعی و زیربنای ثبات آن تلقی می شود. نظام حقوقی به مثابه دیواری است که در برابر سیلاب، فروپاشی خانواده بنا شده. قوانین حمایتی نوین نیز مانند ستون های تقویتی عمل می کنند که تلاش دارند از سقوط ناگهانی آن در برابر طوفان های زندگی پیشگیری کنند.

برای بهبود کارآمدی نظام حقوقی طلاق در ایران، لازم است رویکردی ساختاری و پیشگیرانه جایگزین نگاه صرفاً قضایی و موردی شود. یکی از محورهای مهم اصلاح، بازاندیشی در نهاد داوری است. در وضعیت کنونی، داوری اغلب به صورت صوری و از میان بستگان زوجین انجام می شود و کارکرد واقعی خود در حل اختلاف را از دست داده است. تخصصی سازی این نهاد و استفاده از داوران حرفه ای برخوردار از آموزش های حقوقی و گواهینامه های روان شناختی می تواند فرآیند حکمیت را به ابزاری مؤثر برای صلح و کاهش تنش های خانوادگی تبدیل کند. از سوی دیگر، بهره گیری هدفمند از ظرفیت شروط ضمن عقد، به ویژه در زمینه تقسیم اموال، می تواند امنیت اقتصادی زنان را پس از طلاق تضمین

کرده و آنان را از ورود به دعاوی طولانی و فرساینده مالی بی‌نیاز سازد. همچنین ایجاد نهادها و سازمان‌های حمایتی دولتی برای دوران گذار پس از طلاق، با تمرکز بر حمایت مالی از زنان مطلقه و کودکان، نقش مهمی در کاهش فقر، آسیب‌های اجتماعی و پیامدهای منفی ناشی از اطلاع دادرسی ایفا خواهد کرد.

References

1. Almasi, N. (2000). Conflict of laws. Tehran: University Publishing Center. **[In Persian]**
2. Almasi, N. (2008). Private international law. Tehran: Mizan. **[In Persian]**
3. Asadi, L. S. (2005). Critique of law and practice in the implementation of divorce. Women's Book, Tehran, No. 26 (Winter). **[In Persian]**
4. Danaye Elmi, M. (1995). Causes of divorce in Iranian law and religious minorities. Tehran: Nozohour Press. **[In Persian]**
5. Ebrahimi, J. (2016). Examining the approach of family laws toward the issue of divorce. Islamic Research Center of the Islamic Consultative Assembly. **[In Persian]**
6. Fayz, A. (1999). Foundations of jurisprudence and principles. Tehran: University of Tehran Press. **[In Persian]**
7. Gavahi, Z. (1994). Examination of women's rights in the issue of divorce. Islamic Propagation Organization. **[In Persian]**
8. Habibi Tabar, M. J. (2016). Family law: Facilitation of divorce or divorce reduction? Examining the approach of family laws toward the issue of divorce. Islamic Research Center of the Islamic Consultative Assembly. **[In Persian]**

9. Jafari Langroudi, M. J. (1989). Legal terminology. Tehran: Ganj-e Danesh. **[In Persian]**
10. Karami, M. T. (2014). The social construction of divorce in Iran. *Journal of Gender and Family Studies*, 1(1), Autumn–Winter. **[In Persian]**
11. Katouzian, N. (1999). Civil law of family (Vol. 1). Tehran: Bahman Barna Publications. **[In Persian]**
12. Mahdikhani, Z. (1993). Selfish parents, abandoned children. Tehran: Peykan Publishing. **[In Persian]**
13. Qadiri, F. (1993). The needs of children of divorce and separation. Tehran: Vaje Publishing. **[In Persian]**
14. Safaei, S. H., & Emami, A. (2003). Family law (Vol. 1). Tehran: University of Tehran Press. **[In Persian]**
15. Sadr, H. (1948). Women’s rights in Islam and Europe. Tehran: Javidan Publications. **[In Persian]**
16. Shams, A. (2008). Civil procedure (Fundamental course, Vol. 3). Tehran. **[In Persian]**
17. Sheikh al-Eslami, S. A. (1991). Personal status law. Tehran: University Publishing Center. **[In Persian]**
18. Vahidi, G. (n.d.). Comparative study in the legal systems of the world. Tehran: Asia Publications. **[In Persian]**
19. Judicial Meetings Collection. (2004). Qaza Publications, Qom, Vol. 13. **[In Persian]**
20. Sharh al-Lum’ah. (n.d.). Vol. 2. Edited by Abdolrahim. **[In Persian]**